

'Raskitsemista' merkitsevästä suomen sanoista¹

I. *Raskita*-sanue

Suomen kielessä on joukko 'raskitsemista' merkitseviä verbejä, jotka kaikista päättäen ovat venäläisiä lainasanoja. Äänne-seikkojen perusteella näissä sanoissa voidaan erottaa kaksi pääryhmää: *raatsi-* ja *raski-*vartaloiset sanueet. Edelliseen sanaryhmään kuuluvat — tarkastellaksemme näitä sanoja muoto-seikkojen perusteella — *raatsia* ja *raatsita* muodot, jälkimmäiseen *raskita*, *raskia* sekä *raaskita*, *raaskia* -asuiset verbit, joihin palaan tarkemmin varsinaisessa käsittelyssä. Nämä sanat ovat yleisimmin tunnetut 'raskitsemisen' ilmaismet koko kielialueellamme. Lisäksi tähän verbiryhmään kuuluvilla sanoilla on vastineita sukukielissäkin. Mitä tulee näiden verbien merkitykseen, huomattakoon, että paitsi murteellisessa, harvinaisessa 'viitsimisen' vivahduk-sessa näitä verbejä ei käytetä muissa merkityksissä. 'Raskitsemisen' ilmauksina ne esiintyvät merkityksissä 'saada säästäväisyydeltään, saituudeltaan tehdyksi' sekä 'saada sääliltään, myötätunnoltaan tehdyksi'.

Tarkasteltakoon ensiksi *raskita*-verbin esiintymistä vanhassa kirjasuomessa.

Sentedhen me rucolema/ette mites meille raskitzit anda/sen sinun aijnocaij-sen cautta/iulkeijsit mös henen cauttans nijte wariella ia lisete/Joca sinun cansas ele ja hallitze ijancaikisesta . . . Tässä *raskita*--verbillä on merkitys 'suvaita', kuten seuraavasta latinankielisestä alkutekstistä ilmenee (Gumme-rus s. 469): Quaesumus, ut quae nobis per unigenitum tuum largiri dignatus es, per eundem tueri et augere digneris, qui tecum vivit et regnat in omne aevum. (Desid. Erasmi Roterodami Precationes etc; Basileae 1535.)

Sine ioca mös olet sen ylmeijsen Isen ijancaikinen wisaus/raskitze yles-walghaijsta minun tyhme ymmerdhyxen/ette mine oppisin cunniallisi kirijoija . . . (Agr. I 654). — Ja neuresti mine hende rucoijlen/ette hen raskitzis henen tedhens minulle ledhette sen pyhen hengen minun sydhemeheni/mieleheni/taij-tohoni/ja sijeluhuni . . . (Agr. I 759). — Kun näille teksteille ei ole vertauskoh-taa, ei ole täysin varmaa, onko niissä *raskita*-verbillä sama merkitys kuin ensin mainitussa esimerkissä Sangen todennäköinen tämä merkitys kuitenkin on.

¹ Lyhennettyjä otteita Helsingin yliopistossa maaliskuussa 1957 tarkastetusta progradu-tutkielmasta »Suomen kielen raskitsemista merkitsevästä verbeistä», jota käsikirjoituksena säilytetään Sanakirjasäätiön arkistossa.

Näistä esimerkeistä päätellen *raskita* -verbin merkitys ei ole vielä Agricolan aikoihin ollut vakiintunut nykykielen mukaiseksi. Sen sijaan 1642 v:n Raamattu sisältää esimerkin tämän verbin käytöstä merkitysvivahduksessa 'saada säästäväisyydeltään, saituudeltaan tehdyksi': Mutta cosca rickalle miehelle tuli wieras, ei raskinnut hän otta omista lambaistans . . . (2 Sam. 12: 4).

Nähtävästi kyseisen verbiryhmän sanojen merkitys on näihin aikoihin alkanut vakiintua siksi, mikä se nykykielessä yleisimmin on.

Gananderin sanakirja (vuodelta 1787) esittelee tämän sanueen *raskia*-asuisen verbin seuraavasti: Raskin, -skinut, -skia — — — Hennon, säälin—Rahtii; nännes, non impedior miseratione — Ej raski witzalla kurittaa lastansa, nans ej — — — Raskii hän tuoon antaa, nog må man nännas det gee — — —. Myös Juslenius, Helenius, Renvall ja Lönnrot tuntevat *raskia* verbin. — *Raskita* -asuisen verbin mainitsevat Juslenius, Helenius, Renvall, Erwest ja Lönnrot. Vain viimeksi mainitun esimerkkilauseista ilmenee tämän sanan merkityksen kahtalaisuus: raskitsetkos lyödä lastasi? 'har du hjerta till att slå ditt barn?'; en raskitse ottaa 'jag nans icke taga'.

Raatsia -sanana mainitsee ensimmäisenä Renvall, joka selittää sen synonyymeiksi asut *rahtia*, *raskia*. Lönnrot esittää *raatsia* -verbistä esimerkeissään sen kolme eri käyttötapaa: ei raatsinut lähteä pois 'nändes icke begifva sig bort'; saita joki ei raatsi antaa kalojansa 'den njugga ån nans icke ge af sina fiskar'; en raatsinut ottaa köyhältä maksoa ruuasta.

Sanakirjatietojen perusteella siis jo Juslenius on tuntenut tämän sanueen *raskia* -muunnoksella olevan kaksi nykykielenkin tuntemaa merkitysvivahdusta. Vaikka sanakirjantekijät eivät mainitsekaan *raatsi*-vartaloisia verbejä, se ei silti todista, että tämänasuiset sanat olisivat olleet tuntemattomia silloisessa suomen kielessä. — Agricolalta toteamaamme 'suvaitsemisen' merkitystä sanakirjat eivät mainitse.

Raatsia -asu on yleisesti tunnettu koko itämurteidemme alueella. Sitä tavataan myös Keski- ja (osaksi) Etelä-Pohjanmaalla (Laih Lapu Perh Rei Käl Kannus YVie Him Niv Toho AVie Kal Mer).²

Raatsita -asuina tämä verbi on edellistä melko paljon harvinaisempi. Sitä tavataan Karjalassa, mutta myös Päijänteen itärannalla sijaitsevista pitäjistä. *Raskita* on selvästi länsisuomalainen. *Raskia* -asuina tämän verbipesyeen sanoja tavataan Keski- ja Pohjois-Pohjanmaalla sekä Pohjois-Savossa ja -Karjalassa. Lisäksi on joitakin tietoja maamme lounaisosasta. Kaakkois-Suomesta on sen sijaan vain ani harvoja mainintoja. *Raaskita*-muunnoksen levinneisyysalue ei ole ehyt. Mainintoja on seuraavilta paikkakunnilta: Toi Kars Kal Lim Kan Kive Mich Luu Käk Sor ja Vermlanti. Mainintoja *raaskia*

² Alkuperäiseen käsikirjoitukseen liittyy useita levinneisyyskarttoja. Pitäjännimien lyhenneistä ks. Vir. 1950 s. 427 —.

-tyypin käytöstä on seuraavilta — niinikään hajanaisen alueen muodostavilta — paikkakunnilta: Kal Perh Loht Toho Jäms Jy Mik Valt Suom VirL Pari Muol ja Vermlanti. Esim. (*raatsia*) Eli: mut enhääm miä oikein raattis, kun menee niin paljon rahaa. — Laih: en minä taira raattia antaa tuata isoja silkkistäni miniälleni. — Nil: ei ruahik kuvallista (= kunnollista) vuatekerto- to pialles hommata (= hankkia). — Nas: eihäm mie sit raattinup pois jah- lata (koiraa), nutist ittesä tohon sänky. — Joutse: mieko en o roassint häntä yhtea lyyvvä (lasta), tea ei tottele min sanajai. — Perh: ei sitä tahor raahtia otta nuin köyhältä joukolta velekaasav väkistem pois, se ois kumminki niijen elämäl loppu. — (*raatsita*) Rautu: ei vielä oikeer ruahtiis myyvvä härkeä. Pari: roahtiha semmoijsista heinistä maksaakki seihtemän pennii kilolta. — Kurk: en mie roahtii lyyvvä hevosta. — (*raskita*) Loik: mikäs tervaa parrei on, sano Vanhatalo, ko vaan panna raskittee. — HKyr: ei s_olsir raskinum mitee antaav viljam pualtakaa elikoille. — Vet: Raskikkos panna parhaat vaathet päälles? — Nou: olis se jo selkkäs tarvinnu, mut en mää raskin lyär ikän ku entise miähe muija. — PunL: kuinka sää sillai raskittet lastas lyärä. — Nmo: sei (emäntä) oikeer raskittej jättääk kotua ku sen tyttärellä on lapsi. — (*raskia*) Pöy: ei se raski elukoitaska myyrk ko tarttis saark kova hinta niist.— Uta: kuka keheno se ol lontostanum mun uusilla kengilläni, joeta min en oor raskinu itekkääp panna jalakaani? — ATor: Lainaa veli kulta kuokkaa, en raski ommaa (sananp.) — Myr: raskikos se ottaa lapselt makeet? — Kemp: elä nyr raskik kissampoikaa tuolla lailla niskasta rettuuttaaj ja rääkätä. — Pud: olivat vielä niin pieniä ja sieviä, etten raskinu ampua (linnunpojat). — (*raaskia*) Muol: s_ol miust nii hyvää et mie en raaskint koskeekkaa. — Vermlanti: se ei roaski antoa.

Kirjallisuudesta³ ovat peräisin seuraavat *raskita* -verbiryhmän sanojen käyttöä valaisevat esimerkit: (*raatsia*) Mutta me emme raatsineet erota lemmikistämme, vaikka emme tietäneet, missä löytäisimme kodin maailman jaloissa (Kianto) — Ei hän (äiti) raahtinut vielä Helluakaan herättää (Canth) — . . . kun hänellä on tarpeeksi lypsylehmiä ja paraita laatuaan, ettei niistä raahi menettää. (Pakkala) — (*raskita*) . . . raskitsikos kituvaris hakea jalattoman pikarinsa klahvista ja kaataa kulauksen vieraalle (Kilpi) — (*raskia*) Kansanrunoilijan arkhiveisusta on esimerkki vuodelta 1801:

Ando hälle lemmon lindu
Omalle tullinälkäiselle,
Kuuluupi kyllä puhuwan
Kieli lakkari latowan

Ett on muutamat monasti
Kotonahan niwuisett koiran'
Pannullansa paistanehet
Raswan kansa raskinehet.
(Heikki Väänänen; Agr. Jut. s. 420)

³ Tässä ja seuraavassa on Nykysuomen sanakirjan aineskokoelmista saatuja kaunokirj. teoksista poimittuja esimerkkejä.

Kumma, kun jo raskit lähteä . . . kun et jäänyt vieläkin kuuntelemaan. (Aho) — Ihmiset hönisivät, ettei itara Mattolan isäntä raskinut häitä pitää (Toppila s. 367) — (*raaskia*) . . . kuka armoton raaskii tulla rosvoamaan näin köyhiin paikkoihin, kuului Loviisa vaikeroivan (Talvio) — . . . eihän se muka raaski kovin ylös huutaa (huutokaupassa) (Kojo)

Vanhoissa runoissa on käytetty sekä *raski-* että *raatsi-*vartalaisia verbejä:

Nain mie naisen naisukkaisen,
Sakarsormen suurukkaisen,
Peukalon pittuukkaisen,
Kämminen levvyykkäisen.
Pere käski pieksemähän,

Talo käski tappamaha;
Ei mie raatsint raukastain
Rahan paljon pant(uvain),
Hevosen ajattuvain.
VR XIII₂ 2909 (Sakkola)

Lappalainen, laiha poika
— — —
aina ampua käkesi,
käsi kielti ampumasta,

— — —
Sepä rahti ja rupesi,
toki ampui, ei totellut.
VR VII₁ 58 (Ilomantsi)

Mistä virteni alkanen,
Mistä saanen sanoja?
Vaan otan vanhan isoni,
Vaan otan vanhan emoni?
En raatsi issooni ottaa,

Emmoo en r(aatsi) semminkää,
Jo on kuolleet kuusi vuotta,
Kaonneet kaheksan v(uotta),
Päällä vuosin kymmeninki.
VR III₁ 1030 (Narvusi, Kulla)

T(urun), l(urun), tapa pois!
T(urun), l(urun), empä raski.

VR VI₁ 900 (Iisalmi)

S u k u k i e l t e n (karjalan, vepsän, vatjan ja osittain vironkin) vastineiden käyttö on suomen kielen mukainen:

karjala: *ruahtie* 'raaskia, rohjeta, tohtia, uskaltaa' (Salmi; Pohjanvalo). — *roqht'i/e*, -n, -n; *roahtid* lüvvä, *eig_ole* žeäli?; *ruahtie*, *ruahin*: *ruahitko andua?* (Suojärvi, Suistamo). — *raskita*: *raskietko antua* (tappua)? (Vuokkiniemi). — *rasita* (huom. karjalan astevaihtelu -sk-:-s-) (Uhtua, Jyvöälaksi, Petsamo, Kiestinki, Sohjanansuu).

vepsä: *ratsta* 'raatsida', *račsin* 'raatsin' (Kettunen LVHA s. 35) — Kettusen mukaan (LVHA s. 35) *t's*:stä on *i*:n edellä joskus syntynyt äänne, jota voi merkitä vain *t'*:llä. Niinpä verbistä *ratsta* tavataan varsin usein infinitiivi *ratta*. Kettunen pitää kyseenalaisena, onko tämän infinitiivin *tt* äännelaillinen. vatja *rättsima*, -*ttsia* 'raatsima'; *vai tämä rättsib mitä nituit anta teizee?* (Tsvetkov).

viro *raatsima*, -*in* -*ida* (raadsima) 'sich getrauen, Lust haben, bereitwillig sein'; *raatsija* 'freigebig', *raatsimata* 'filzig, geizig'; ma ei raatsi seda teha 'ich mag das nicht thun, kann mich nicht dazu entschliessen' (Wiedemann).

lappi *raskit* 'nännas, es übers Herz bringen, es über sich gewinnen od. bringen'

(Grundström). Tämä verbi kuuluu samaan sanapesyeeseen kuin suomen *raskita* (Äimä SUST 45, s. 206). Lapin kieli on saanut sen sanavarastoonsa suomen kielestä.

Eraissa murteissa *raatsi*-vartaloisia sanoja käytetään 'viitsiä'-merkityksinä: Art: kukko ei raattinul laulaa. — Jäms: er roahtinnul lähtii kun ol nir roaka ilima (= en hirvennyt, saattanut). — Iis: ei roahi heittee pois tupakampolt-too. — Lappee: ei ne raassinneet ennää niitä pienijä tilkkuja hakata kaskiks.

Siilinjärveläinen murretiedon lähettäjä mainitsee hänkin *raatsia*-verbin merkitsevän 'viitsimistä, tahtomista'.

Vaikka en pystykään todistamaan, että näissä esimerkeissä esiintyvä *raatsia*-verbin käyttö edustaisi vanhaa, alkuperäisimmäksi olettamaani kantaa *raatsi*-vartaloisten verbien käytössä, niiden avulla käy ainakin selväksi, miten lähellä merkitykset 'viitsiä' ja 'raskita' ovat toisiaan.

Paitsi viron kielen ja osittain murteidenkin antamia viitteitä, joiden mukaan *raskita* -sanaryhmän verbien voitaisiin väittää olevan peräisin venäjän sanasta *рачит'* 'begehren, wünschen, sich eifrig bemühen', on vielä huomattava eräs lainasanaolettamusta tukeva seikka. Tosiasiahan on, että useimmissa tapauksissa vanhat, omaperäiset sanat ovat synnyttäneet aikojen kuluessa ympärilleen laajoja sanaperheitä (johdannaisia ja yhdysanoja). Näin ei ole laita kyseessä olevassa sanaryhmässä: *raski*- ja *raatsi*-vartaloiset verbit ovat yksinäisiä, »perheettömiä» tapauksia, jotka eivät ole tässä suhteessa mukautuneet ja kotiutuneet kieleemme.

Todennäköiseltä tuntuu siis J. J. Mikkolan aikoinaan esittämä arvelu, että suomen kielen *raatsia* (*raattia, rahtia*) ja *raskia*, karjalan *rahita* (*rahičče* < *rāhitse- / *rātsi-) ja *raškita* (*raškičče*-) sekä viron *raatsima* (*raadsima*) -verbit ovat venäläisperäisiä, murteelliseen venäjän sanaan *рачит'* (= muin. ven. *раčiti* 'gern etwas tun, sich befleissigen, belieben') pohjautuvia lainasanoja (SUST 8 s. 156). Myöhemmin Mikkola luopui tästä selityksestään, koska katsoi tämän venäjän sanan kuuluvan kirkkoslaaviin ja vasta siitä tulleen kansankieleen. Sijaan hän esitti olettamuksen, että sanue olisi suomalaista alkuperää, nim. *raskas* -adjektiivin sukua (SUST 75 s. 93). — Kalima ei mainitse *raatsia* -verbiä slaavilaiseksi lainasanaksi teoksessaan »Slaavilaisperäiset lainasanamme». — Max Vasmer pitää venäjän *рачит'* -verbiä etymologisessa sanakirjassaan johdannaisena, jonka kantasana olisi *реч'* 'sprechen, sagen'.

Miten sitten merkityksestä 'viitsiä, haluta' on päästy 'raskitsemiseen'?

Lauseen *en raatsi* (= viitsi) *antaa rahojani, koska niitä on vähän* loppuosan sisältö on saattanut antaa *s ä ä s t ä v ä i s y y d e n* värityksen *raatsia* -verbille. Samaan tapaan tämä sana on saattanut konneksiostaan saada merkityksen 'saada sääliltään, myötätunnonlaan tehdyksi'. Nämä uudet merkityksen vi- vahdukset ovat sitten — kaiketi affektiltaan voimakkaampina — tulleet vallit-

seviksi vanhan 'viitsiä, haluta'-merkityksen kustannuksella. Olisihan ollut epä-tarkoituksenmukaista omaksua lainasanaa vanhastaan olemassa olleen *viitsiä* (itämurt. *kehdata*) -verbin merkitykseen. Tuntuisi houkuttelevalta olettaa, että nykykielen *raskita*-verbin tehtävän omaavasta sanasta olisi ollut puutetta kantasuomessa, koskapa lainasana tuntuu otetun halukkaasti käyttöön. Varmalta näyttää, että kantasuomessa on tähän sanaan liittynyt jo jokin sen 'viitsiä, haluta'-merkitystä värittävä seikka, lähinnä säästäväisyys, joka sävy sukukielten *raatsia*-verbin vastineiden käytössä on havaittavissa. Muutenhan kehitys neutraalimmasta 'viitsiä, haluta'-merkityksestä olisi tuskin kulkenut eri tahoilla samoja latuja. Huomattakoon vielä, että useiden suomen murteita koskevien tietojen mukaan säästäväisyyden sävy liittyy olennaisesti *raskita*-pesyeen verbeihin, kun taas säälin tunne sävyttää *hennoa*-verbiryhmää. — Virossa on kyllä alkuperäiseksi oletamani merkitys osittain säilynyt ja 'raskitsemisen' merkitys siirtynyt toiselle vanhalle, omaperäiselle sanalle, nimittäin *kehdata* (*kõhtama*, *kehtama*) -verbille (huom. muiden sukukielten ja suomen itämurteiden merkitys 'viitsiä').

On syytä kajota paitsi edellä puheena olleisiin, sanojen merkitystä koskeviin seikkoihin myös äänteelliseen kehitykseen venäjän *račit'* -verbistä lähdetessä. Erityisesti herättää tällöin huomiota kahtalaisuus *-ts-~sk-* eriasuisissa 'raskitsemista' merkitsevissä sanoissa. Yleensä venäjän kielen *č*:tä vastaa suomeen lainautuneissa sanoissa (ja myös virossa) *ts*, karjala-aunuksessa ja vepsässä *tš* (*tš*), joskus *š* (*tš*) (Kalima mts. 68). Täysin tässä sanueessa ilmenevään ven. *č*:n (= *tš*:n) vastineiden edustukseen rinnastettavaa muuta venäläisperäistä sanaa en tiedä suomen kielessä olevan. Kuitenkin on ainakin yksi slaavilaisperäinen laina, jota sen äänteellisen asun vuoksi (eritoten juuri *-ts-~sk-* kahtalaisuutta silmällä pitäen) voidaan verrata *raskita*, *raatsia*- sanueen verbeihin. Se on *katiska* = *katitsa*. Tämä sana on vanhempaa kerrostumaa edustava venäläinen laina. Sen venäläinen vastine on *-itsa*-loppuinen (Kalima, Vir. 1928 s. 109; Slaavilaisp. san. s. 68). Herättää ihmetystä, että vain murto-osa murteistamme tuntee *katitsa* -muodon, kun sen sijaan *katiska* -asuinen sana on levinnyt koko kielialueellemme. Näyttää siis siltä, että ainakin näissä kahdessa tapauksessa kielessämme on ollut pyrkimystä päästä eroon vierasta perua olevasta *-ts-* aineksesta, kuuluipa se sitten sanavartaloon tai johtopäätteeseen. Mitä tulee tämän verbiryhmän sanoihin, sellaiset *raatsita* -verbin hankalääntöiset taivutusmuodot kuin esim. *raatsitsen* ovat kenties olleet osaltaan sysäystä antavia. Vienan Karjalassa ja Aunuksessa tavattava *raskita* (*rasita*) ja *raatsia* -asujen erilaisuus saattaa aiheutua siitä, että Pohjois-Suomessa yleisesti käytössä oleva *raskia* on lainattu Karjalan puolelle (kuten myös lapin kieleen). Toisaalta Vienan Karjalassa käytetään Aunuksessa yleisesti tavattavaa *raatsia* -asuistakin

verbiä. Venäläinen pääpainollinen vokaali on lyhyttä pitempi ja se on useissa suomeen tai karjalaan lainautuneissa verbeissä korvautunut pitkällä vokaalilla. (Samoin ovat verbit vepsässä tulleet käsitellyiksi kuten ne omaperäiset sanat, joissa alkutavu on ollut pitkä, Tunkelo *VeÄH* s. 746.) Niinpä venäjän *račit'* on lainautuessaan saanut suomen kielessä *ā*-llisen äänneasun *raatsia*.

Raski-vartaloiisiin kuuluvien *raskita*, *raskia* ja toisaalta *raaskita*, *raaskia* -asujen erilaiset vokaalinkestot vaatinevat selitystä. Vastaavanlainen foneettinen ilmiö on sangen yleinen monissa itä- ja länsimurteiden sanoissa, sellaisissa tunnetuissa kahtalaisuuksissa kuin *vahto*: *vahto*, *paarma*: *parma* jne. Ilmeisesti tällainen vaihtelu johtuu siitä, että tavuaksentti eli ns. liittymä on itä- ja länsimurteissamme erilainen: edellisissä höllempi, jälkimmäisissä taas lujempi. (Lauri Hakulinen, *Vir.* 1922 s. 55). Mitä tulee *raaski/ta*, *-a* verbien levinneisyysalueisiin, ne sattuivat — kuten odottaa sopiikin — suurimmalta osaltaan *raatsia* -sanaryhmän verbien ja *raskita* -sanaryhmän lyhyt-*a*-llisten verbien levinneisyysalueiden rajamaille. Näin ollen niitä voitaneen pitää väliasteina kehityksessä *raatsi/a (-ta)* >> *raski/a (-ta)*.

Useissa itämurteissa kehitys *-ts->-ht-* on tietenkin johtanut siihen, että *raatsia* -muoto on saanut uuden asun *raahtia* (*roahtia*, *ruahtia*). Tämä muoto on ollut jo Renvallin ja Lönnrotin aikoihin melko yleinen, koskapa he mainitsevat sen sanakirjoissaan hakusanana, Lönnrot tosin huomauttaa sen olevan murretta. Kalevalassakin esiintyy *raahtia* -asu (24: 207). Vielä 1800-luvun puolivälissä sitä on käytetty sanomalehdissä ja kirjallisuudessa 1900-luvulla. Muotoon *raahtia* liittyvät verbit *raatia* ja *rahtia* (prees. edell. *raadín*, jälk. *rahdin*, *rahin*), joita ei enää murteissamme käytetä, mutta jotka sanakirjantekijät (Juslenius, Ganander, Helenius, Renvall ja Lönnrot) mainitsevat merkityksessä 'nännas'. Muoto *raatia* on saattanut syntyä analogisesti *mehtä*: *mehän* -mallin mukaan. Toisena mallina on saattanut sitten olla tyyppi *vaatia*: *vaadin*. Asu *rahtia* muistuttaa suuresti *raahtia* -verbiä. Se lieneekin jälkimmäisen länsisuomalaistyyppinen vastine *vahto*: *vahto*-tyyppisessä vokaalinkeston vaihtelussa, josta jo edellä on ollut puhe. — Kälviäläisen murretiedon mainitsema muoto *raahkia* tuntuu kontaminaatiolta. Se on saattanut syntyä verbeistä *raaskia* ja *raahtia*, jotka kumpikin tunnetaan näillä seuduin.

II. *Malttaa*

1. *malttaa* 'raskita'

Jo Juslenius tuntee *malttaa* -verbille merkityksen 'raskita': Maldan, -lttaa — — — nännes — —. Kreander—Canstrénilla on samoin seuraava maininta: Maltan — —(a me impetro ut) en minä malta händä kiusata, h.e.: en raskitse

en julkia — — —. Ganander mainitsee *malttaa* -verbin 'raskita' -merkityksisestä käytöstä seuraavat esimerkit: — En minä malta sitä tehdä 'Jag näns inte göra det', joss minä maltaisin 'om jag skulle nännas'. Renvall selittää vastavasti: — maltatko lyödä 'valesne ferire prae commiseratione, num a te impetras ut caedas', en malta tappaa 'prae dolore mentis haud sustineo I. possum interficere I. mactare, G. übers Herz bringen können' — — —. Myös Helenius, Eurén, Ervast ja Lönnrot tuntevat tämän merkityksen. Sanakirjojen tiedoissa esiintyy kauttaaltaan merkityssävy 'saada säälliltään, myötätunnoltaan tehdyksi'.

Murteissa *malttaa* -verbin merkitys 'raskita' on melko yleinen. Käytettävissäni olleet tiedot ovat peräisin Turun ja Porin läänin sekä Vaasan läänin alueelta. Mitä tulee 'raskita' -merkityksen eri vivahteisiin, niitä kumpaakin esiintyy näissä murretiedoissa, 'saada säästäväsyydeltään, saituudeltaan tehdyksi'-sävyä kuitenkin runsaammin. Esim. Vehma: en mnää vaa malt pan uusi piaksujan ton laahama. — Köy: ei malt pistää hevostas tukinajjooon ko on nuuka hevoselles. — Nak: on niin nuuka ettei kust malt (sananp.). — Hon: en malta antaa, olen nuuka. — Jal: hai emäntä kulta, jonsetta malta kokoleipää antaa niin murtakaa halaki ja antakaa molemmat puolet, sanoi mustalainen. — Laih: ei se miäs malta piärräkään kun oman sarkansa kohralla (sanotaan saidasta). — Lapu: on se tuo Vennu tarkka kun ei yhtä oloki-lyhyrestä malttanu antaa. — Myn: em mnää malttan lyär. — Koke: ei sitä poikaa malta lyärä. — Pori: emmää sunkaa malt ol orvoll häijy. — Kuri: en toki minä poikuani maltal lyörä, een tokikaa.

Sukukielten *malttaa* -verbin vastineilla en ole tavannut merkitystä 'raskita'.

Jos lähdemme siitä oletuksesta (jota tuonnempana tarkemmin perustelen), että *malttaa* -verbin vanhin merkitys on vielä Agricollakin esiintyvä 'voida, saattaa tehdä jotakin', on merkityksen liukuminen tästä 'raskita' -vivahtukseen käynyt melko helposti suotuisissa olosuhteissa, so. soveliaissa konneksioissa. Ilmauksen *en malta* (= voi, saata) *lyödä poikaa, kun hän on pieni* sisältämästä säälin tunteen värittämästä ajatuksesta päästään helposti 'raskitsemisen' vivahteeseen 'saada säälliltään, myötätunnoltaan tehdyksi'. Vastaavaan tapaan syntyy 'saada säästäväsyydeltään, saituudeltaan tehdyksi'-vivahteinen käytäntö.

'Raskita'-merkityksinen *malttaa* -verbi muodostaa yhtenäisen levinneisyysalueen maamme länsiosassa. Mikä sitten on ollut se tekijä, joka on antanut syyksien 'raskita' sisällön yleistymiselle juuri tässä kielialueemme osassa? Niukan aineiston perusteella ei voi tehdä varmoja johtopäätöksiä, mutta olettaa sopinee, että *malttaa* -verbiä on ehkä joskus Agricolan aikoihin tai sitä ennen alettu käyttää nykykieleemme *raskita* -verbin merkityksessä, kenties siksi, että *raskita* verbi ei ollut vielä vakiintunut merkityksiin 'saada säästäväi-

sydeltään tehdyksi' ja 'saada säällittää tehdyksi' (Agricolallahan *raskita* verbi esiintyy merkityksessä 'suvaita') ja tarvittiin tällaisten sinänsä sangen tavallisten käsitteiden täsmällistä kielellistä ilmaisinta. Tähän tehtävään lienee kotoisella *malttaa* -verbillä vanhojen merkitystensä perusteella ollut hyvät edellytykset.

2. *malttaa* 'voida'

Agricolan teksteistä olen tavannut kolme kohtaa, joissa hän käyttää *malttaa* -verbiä merkityksessä 'voida'.

Maltauatko caxi ynne waelda/ellei he ychteleiset keskens ole? (III 64 Amos 3: 3) Vastaava vuodelta 1541 peräisin olevan ruotsinkielisen raamatunkäännöksen kohta kuuluu: Kunna ock två wandra tilhopa/vthan the dragha offuer eens medh hwar annan — — — — Lutherin Raamatussa tämä kohta kuuluu: MOgen auch zween mit einander wandeln/sie seien denn eins unternander — — —.

Sine werhotit itzes Piluelle/ettei ychten Rucoust sen lepitze maltanut tulla — — — (III 573; Jer. valitusv. 3: 44).

1541-vuoden ruotsinnos: Tu haffuer beteck tigh medh en skyy/at ingen böön ther igenom komma kunde. — Lutherin Raamattu: Du hast dich mit einer Wolcken verdeckt/das kein Gebet hindurch kundte.

Mine wihan teiden Juhlapeiuenne/ia ylencatzon heite/ia en malta kärsie teidän Suitswffrain (sic. painovirhe, po. -wffrian)/teiden Cocouxissan — — — (III 651; Amos 5: 21—22). — Vuoden 1941 ruots: Jagh är idhrom höghtjdhom gramse/och förachtar them/ och kan icke ljdha idhart rökoffer vthi idhra församlingar. — Lutherin Raamattu: ICH bin ewrn Feiertagen gram/ und verachte sie/und maga nicht riechen/in ewr Versammlung.

Näiden selvästi 'voida, saattaa (tehdä jotakin)'-merkityksisen *malttaa* -verbin sisältävien kohtien lisäksi Agricola käyttää tätä verbiä seuraavassa kohdassa: Hen oli nin ylencatzottu/ettei kengen maltanut henen pälens catzoa/Senuoxi eipe me hende mixiken piteneet (III 121; Jes. 53: 3) — Ruots. käännöksessä on tässä kohdin käytetty Agricolan tekstin sanamuodosta poikkeavaa ilmausta: Han war så förachtat/at man gömde bortt ansichtet för honom. — Lutherin käyttämä ilmaus on tarkoin ruotsalaista vastaava: Er war so veracht/das man das angesicht fur jm verbarg. — Kun ei Agricolan ilmaus sanatarkasti seuraa ruotsinkielistä sen paremmin kuin saksankielistäkään saman kohdan käännöstä, ei varmasti voida sanoa, mikä tässä esiintyvän *malttaa* -verbin merkitys on. Todennäköistä on kuitenkin, että se on sama kuin edellä siteeraamissani kolmessa muussa kohdassa.

Myös Suomen kansan vanhat runot sisältävät *malttaa* -verbin käyttöä merkityksessä 'voida, kyetä':

Neito vasten vastael:
En mie malta tuossa maata
Papin saarnan pauhinalt,
Kirkkoherran kiljehelt.
VR IV₂ 3164 (Inkerin Tyrö)

Em me mäta malttanut
Mere lintuhin menolt,
Kajaviin kaljahelta, — — —

VR XIII₁ 582 (Sakkola)

Kaakkois-Virossa tunnetaan adjektiivi *mälleitu* (vrt. Wiedemann: *maldama* — — — *mallasta*), joka lienee etymologisesti yhdistettävissä *malttaa* -sanueeseen. Murretiedot mainitsevat tälle sanalle merkitykset 'voimaton, heikko (raukka)' ('jöuetu, väeti').⁴ Esim Sangaste: *tū om aige mälleitu*. — Kanepi: *üt^v s_u om vana ja jeev^vettu, tene om nūr ja malleitu*. — Rõuge: *sāne mallevukkenē, ei ole eigeļ teivüst, verkkust*. Näiden virolaisten murretietojen perusteella tuntuu siltä, kuin *malttaa* -sanaryhmän merkityskenttään olisi joskus liittynyt *v o i m a n* käsite. Tältä pohjalta lähdettäessä selittyisi *malttaa* -verbin merkitys 'voida, kyetä, saattaa', joka Agricolan tuntemalla *malttaa* -verbillä on ja samoin myös Vanhoissa runoissa esiintyvä käyttötapa. (Huomattakoon, että toinen runojen esimerkeistä on inkeriläinen.) Lisäksi venäjän karjalaiselta taholta lainatun *malta'* -verbin merkitys 'können' (mutta myös 'verstehen, begreifen') (Kalima SUST 44 s. 161—162) tukee olettamustani *malttaa* -sanan vanhimmasta merkityksestä.

Selittäessään *malttaa* -verbiä Ganander mainitsee mm.: En minä malta odottaa, jag har intet samwete — — at wäntta på eder. Mitä tämä hämäräntuntuinen esimerkki tarkoittaa, on vaikea sanoa, kun sitä ei ole tarkemmin selitetty. Mahdollista on, että se viittaa merkitykseen 'voida, saattaa tehdä jotakin'. — Epäselvä on niinikään Kreander—Canstrénin selityksessä oleva kohta: *maltan* — — *det är mig icke obehagligt*. Tuntuu siltä kuin tässäkin esimerkissä tarkoitettaisiin em. merkitystä (se ei ole minulle vastenmielistä, siis: voin, saatan tehdä sen).

3. *malttaa* 'osata'

Leksikografeistamme jo Ganander tuntee merkityksen 'osata': — — Olonice. künna Maltatko sinä Anuxen (sic! = Aunuksen) kjeltä? 'kañ du tala Oloniska' — — —. Renvall: — — Olon. maltatko Aunuksen kieltä 'potesne l. esne gnarus linguae Olonicae; en malta pakita (sic! po. pakista) 'non possum loqui' G. 'verstehen, können'. Sama merkitys mainitaan Eurénin, Erwastin ja Lönnrotin sanakirjoissa.

⁴ Käsikirjoituksessani tähän liittyy kartta n:o 12. — Kiitollisena mainitsen, että professori Paul Ariste on ystävällisesti välittänyt minulle viron sanaa koskevia tietoja Tallinnassa säilytettävästä murrearkistosta.

Vanhat runot sisältävät seuraavan maininnan:

Milloin olisin työt tehnyt?
Maanantain en malttanut,
tiistaina en tietänyt,

keskiviikkona en kerennyt,
torstaina en tohtinut, —

VR XIII⁴ 12217 (Koivisto)

Malttaa -verbin sisältävän säkeen kertosaäkeessä olevasta tämän sanan vastineesta *tietää* päätellen tässä säejaksossa on kysymys merkityksestä 'osata'. Tästä merkityksestä käytettävissäni olleet murretiedot osoittautuvat lähinnä karjalaisiksi (Ilo Sui Imp Sor). Esim. Imp: mitäpä mie kirjal, en mie malda lugie (Suojärvi); ei häi minuodani suvaiče, kui en mie malta hänen mielädy myöte pakista. — Salm. *malttua*, an 'ymmärtää, taitaa'; minä jo m:an ihan hyvin verkkuo kudu; minä m:an venäkse paista (Pohjanvalo II).

Pohjanvalon sanakirjassa (II) mainitaan seuraavat 'osata'-merkitykseen liittyvät sanat: *maltaksendella*, on 'ymmärtää, osata'; ennen minä m:in virzua luad'ie, a nygöi en enembiä musta, kui sidä laittih. *malttamatoi*, *toman*, *tomua* 'osaamaton, taitamaton', Lyydi: *maanttada* 'osata; ymmärtää, käsittää'; — — *maantadgi mageda? maantoid vel' tämän kieraq ruatta* 'osaitpa, veli, tämän kerran toimia (hyvin)'. *maantadgo sukšän hihtädä? mina maantaa lüdikš pagišta* (puhua). *sanugat starinat, maattanettE* 'kertokaa satuja, kun osannette. *mina maantoin garmonian viätä* 'minä osasin hanuria soittaa' (Kujola). Vepsä: *maantta* 'osata', etelä-veps. *måutan* 'osaan, ymmärrän' (*maantan*) (Setälä ÄH s. 426).

Ilmeistä on, että liukuminen kohdassa 2 selostamastani 'voida, kyetä, saattaa'-merkityksestä edellä luetelluissa tiedoissa esiintyvään merkitykseen 'osata, taitaa' on saattanut tapahtua helposti. Useinhan esim. verbejä *voida* ja *osata* käytetään synonyymeina. — Huomattakoon tässäkin yhteydessä edellä mainittu venäjään lainautunut *mältat* 'können jne.'

4. *malttaa* 'ymmärtää'

Merkitys 'ymmärtää' on niinkään syntynyt 'osaamisesta'. Esim. ilmaus *minä osaan karjalan kieltä* edellyttää myös, että asianomainen puhuja myös ymmärtää 'karjalan kieltä'. Jostakin tämäntyypisestä asiayhteydestä on varmaan lähtöisin *malttaa* -verbin käyttö merkityksessä 'ymmärtää'.

Tämä merkitys tunnetaan — niinkuin odottaa sopiikin — myös karjalaisten asuma-alueella. Esim. Jyskyjärvi: *ei šua ni mitä maantua* (en voi mitään ymmärtää). — Salmi: *malttua* 'ymmärtää, taitaa' (Pohjanvalo II). Pohjanvalo mainitsee sanakirjassaan (II) myös 'ymmärtää'-merkityksiseen *malttaa* -verbiin liittyvän adjektiivin *maltat/išu, šun* 'ymmärtävä'; Ku olet jo mielen m:tšu, ka ei pidäz kaikis tyhjiz enembiä itkie. Lyydi: *maanttada: dogo maantatte arvanduksed* 'joko käsitätte arvoitukset?' *mina en voi maantada* (ymmärtää) (Kujola).

Paitsi edellä lueteltuja, karjalaisten asuma-alueelta peräisin olevia *malttaa* verbiä koskevia tietoja, on käytettävissäni ollut kaksi murretietoa Länsi-Suomesta: KarL: kas kuin en mä malttanu, vast kun selitti. — Viht: mitäs tommonen nölkö sitä malttaa!

Miten ovat sitten nämä länsisuomalaiset käyttötavat selitettävissä? — Ilmeistä on, että tällainen merkitys on *malttaa* verbille syntynyt riippumatta karjalaisella taholla tapahtuneesta vastaavasta merkityksenkehityksestä. Voitaisiin ajatella, että tämä merkitys olisi kehittynyt länsiosassa murrealuetamme suoraan Agricolan aikaisesta 'voida' -merkityksestä. Todennäköisempää on kuitenkin, että 'ymmärtää' -merkitys on syntynyt *malttaa* -verbin merkityksestä 'huomata', jota nimenomaan tällä maantieteellisellä alueella tavataan. Välimatka näiden kahden merkityksen välillä on ko. esimerkeissä lyhyt, vanhempi merkitys kuultaa vielä selvästi uudemman alta.

5. *malttaa* (+ I inf.) 'omata (tarpeeksi) kärsivällisyyttä, itsehillintää tai rauhallisuutta jonkin työn suorittamiseen'?

Ganander: En minä malta odottaa, jag har intet samwete, tid, at wäntta på eder. — Renvall: maltatko odottaa 'potesne exspectare'. — Myös Helenius ja Lönnrot tuntevat tämän käyttötavan. Tällainen merkitys tunnetaan koko kieli-alueellamme. Esim. Säkylä: ei sitä malta, sano Hullu-Kustaa, kun kiehuu rusinasoppaa söi. — Nmo: s_uom (poika) puakkoo, ei maltas säästää, ahamaa kaikki syäryksi. — Iis: Ee myö maltettu, siin oil semmonen mänö mäntäissä, että sukka toisessa jalassa. Viron Inkerin Hanikke: viherältä kaig niitti pois! ei malttand uotella koska (= milloin) valmistu!

Vanhasta kirjasuomesta: Yxi Waimo teiden seassan/quin ennen hercullisest ia Hecumis elenyt on/nin ettei Hen maltanut ialcans laske Maan päle Hercun ia Hecuman teden (Agr. III 787; 5 Moos. 28: 56). — 1541-vuoden ruotsinkielisessä Raamatussa kohta on käännetty: Een quinna ibland idher/som tilförena kräseligha och j wellust leffnat haffuer/så at hon icke haffuer försökt settia sin foot på iordena för kräseligheet och wellust skul. — Lutherin saksanoksessa on käytetty samaa ilmausta kuin ruotsalaisessa käänöksessä. — Vaikka en ruotsalaisen ja saksalaisen tekstin nojalla — koskapa Agricola ei ole tässä kohdin kääntänyt sanatarkasti niiden mukaan — pystykään ehdottomasti toteamaan Agricolan tässä käyttämän *malttaa* -verbin merkitystä, on kuitenkin sangen todennäköistä, että tässä on kysymys juuri vivahduksesta 'omata tarpeeksi kärsivällisyyttä jonkin työn tekemiseen'.

Viro: *maldama, maldan, mallata (maldata)* 'aushalten, ausdauern, Ausdauer haben'; ta on maldamata, temal ei ole maldamist 'er hat keine Geduld, Ausdauer'; mu süda ei malland 'mein Herz ertrug es nicht'; ei malland seda

tööd teha, hakkas teist 'er hatte keine Ausdauer bei dieser Arbeit, fing eine andere an'; hea ilmaga ei malda kodu olla 'bei gutem Wetter hält man nicht aus zu Hause zu sein'; laps ei malda maas olla 'das Kind hat keine Geduld auf dem Boden zu sitzen'; *mald* (gen. *mallu*, *malla*) 'Geduld, Ausdauer'; temal ei ole maldu kannatada 'er ist ungeduldig, hat keine Ausdauer'; *maldus* (gen. *malduze*) 'Ausdauer' (Wiedemann). Wiedemannin mukaan Alutagusen murteessa tunnetaan *malt* (gen. *maldi*) 'Mässigung, Ermässigung, Erläss'; ei saa sest orjusest malti 'von dieser Frohne erlangt man keine Ermässigung'. Mahdollista on, että tällainen käyttö juontaa juurensa samoista lähteistä kuin suomessa *mielen malttaminen*; liittyyhän itsensä hillitsemiseen samoin kuin viron esimerkissä mainittuun 'helpotukseen' sama perusajatus: pyrkimys liiallisesta kohtuulliseen.

Kuten jo edellä on käynyt ilmi, *malttaa* -sanalla on kantasuomen aikana ollut merkitys 'voida, kyetä', josta on karjalassa kehittynyt 'osaamisen' ja tästä edelleen abstrahoituen 'ymmärtämisen' merkitys. Vaikkakin Agricola käytti sanaa tarkoittamaan enimmäkseen 'voimista', hän tunsi myös merkityksen 'omata kärsivällisyyttä jonkin tekemiseen'. Jos kyseinen sävy ei vielä kantasuomessa olisi liittynyt *malttaa* -sanamme silloiseen vastineeseen, olisi suomen nykyisen pääedustuksen ja viron *maldama* -verbin käytön samankaltaisuutta vaikea selittää. Vaikka muissa sukukielissä ei tavatakaan tätä käyttöä, sen seikan ei silti tarvitse merkitä, että tuo merkitys olisi syntynyt itsenäisesti viron ja toisaalta suomen erikoiskehityksen aikana — sellainen oletus ei tunnu vakuuttavalta, ei myöskään se, että viron kieli olisi tämän sanan kohdalla saanut näin voimakkaita vaikutteita suomesta, huolimatta siitä että viron murteiden tätä sanaryhmää koskevat tiedot ovat peräisin ranta-alueelta (joka on kyllä saanut vaikutteita suomen kielestä).

'Voimaan' ja 'kykenemiseen', joiden seikkojen on syytä otaksua sangen varhain liittyneen *malttaa* -sanueen merkityskenttään, liittyy samalla ajatus *k e s t ä v y y d e s t ä*. Viron murteissa tunnettu adjektiivinen *malletu* voitaisiin tulkita paitsi sanalla 'voimaton', myös adjektiivilla 'kestämätön'. Tältä pohjalta lähdeittäessä saisi selityksensä se *k e s t ä v y y d e n* vivahdus, joka — tosin henkistymisprosessin läpikäyneenä — liittyy viron *maldama* 'aushalten, ausdauern, Ausdauer', 'Geduld haben' -verbiin. Tähdennettäköön vielä kerran tässä yhteydessä Wiedemannin sanoille *mald* ja *maldus* tuntemaa merkitystä, 'Ausdauer'. Sama sävy on liittyneenä myös suomenkieliseen merkitykseen 'omata kärsivällisyyttä (= henkistä voimaa, kykyä, mielen kestävyyttä) jonkin työn tekemiseen'.

6. *malittaa* 'odottaa kärsivällisesti, olla rauhallinen'

Juslenius mainitsee *malittaa* -verbille merkityksen 'olla rauhallinen': Maldan, -littaa sustineo; non piget me; exspecto — — —. Myös Ganander, Helenius, Erwest ja Lönnrot mainitsevat tämän merkityksen. Murre-esimerkkejä on runsaasti verbin tästä käytöstä. Se näyttää olevan tuttu sekä itä- että länsimurteidenkin piirissä, mainintoja on joka puolelta kielialueettamme. Esim. Pert: maltas ny vähä, kyll täss keritä. — Kau: maltas, kun mäki kerkiän, niin saat turpahas. — Vla: malta nyt, saat lämpökäisi kotih, kun leivät paistuu. — Vanha kirjasuomi: »malta' että minä katon, mitä asetukset . . . säättävä» (Oulun Viikko-Sanomien 1829 XXXVIII 4; 12).

Vanhat runot:

Maltas, maltas, miun emmoin,
Monta on kiirettä kesol,
Yks on heliä heinänyönti

Toine rukkie rutina,
Kolmais on kaunis kauraniitto

VR₂ XIII 1265 (Metsäpirtti)

Todennäköistä on, että *malittaa* -verbin merkitys 'olla rauhallinen, odottaa kärsivällisesti' on syntynyt edellisessä tämän luvun kohdassa selostetusta käytöstä, jossa tähän verbiin I infinitiivin yhteydessä liittyy kärsivällisyyden ja itsehillinnän vivahdus. *Maltapas, poika* (odotapas kärsivällisesti, poika) -ilmauksen ajatussisältöhän on sama kuin ilmauksen *maltapas odottaa, poika* (= olepas kärsivällinen ja odota). Usein käytetystä *malittaa odottaa* -konneksiosta, josta on mainintoja Viron Inkeristä sekä vanhimmilla suomen kielen leksikografeilla, odottamisen käsite on saattanut elliptisesti liittyä itse *malittaa* -verbiinkin, jolloin I infinitiiviä ei ole enää kaivattu selvennystä antamaan.

7. *malittaa* transitiivisena substantiivisen objektin kanssa

Kreander—Canstrénilla esiintyy puheentapa *malta mieles*: consilio decede, bene meditare, sustine te. Vastaavan merkityksen mainitsevat kaikki sanakirjat Gananderista Lönnrotiin. Renvallista alkaen on mukana myös toisenlainen objekti: en malta itsiäni 'non sum potens mei'. Murteissa *malittaa mielensä* -konneksio on hyvin yleinen. Sitä tavataan kielialueellamme kauttaaltaan. Esim. Mart: sukkelaa oli, kunnei miältäs malttan, kon löi vaan. — HKYr: minä suutun Oskarille niättä meinasin lyälä sitä kirveellä mutta malton sentään miäleni enkä lyänykkää sitä. — Uta: maltam mielesi ja hillittek kielesi. Kite: malta mieles, ni ei pala kieles. — Vanha kirjasuomi: »— — Dawid — — nuhtele heitä/ja neuwo miöldäns malttaman» (1642:n Raam. Ps. 4: alkuselytys).

Vanhat runot:

Sule suusi, peitä pääsi,
Malta mieles,

Kätke kielesi käpeä, — —

VR VII₅ 5240 (Pielisjärvi)

Kun *malttaa* -verbiä yleensä käytetään I infinitiiviin liittyneenä (näin oli todennäköisesti asian laita jo kantasuomalaisena aikana), herää kysymys, mikä on aiheuttanut sen käytön substantiivisen objektin kanssa. Paitsi verbiin liittyvää objektia *mieli* siihen on vanhimpien sanakirjojen mukaan yhdistetty myös pronomini *itse*. Vastaavaa käyttötapaa *malttaa* -verbeille ei tunneta lähisukukielissä, joten se on todennäköisesti syntynyt kieleemme erikoiskehityksen aikana. Joka tapauksessa on varmaa, että tällainen käyttö on syntynyt vasta sen jälkeen, kun *itsehillintä* ja *kärsivällisyys* on jo tajuttu tämän sanan merkityssisältöön olennaisesti kuuluviksi. — Mahdollista on, että *hillitä*, jonka jo Agricola tuntee, on vastaavanlaisilla konneksillaan vaikuttanut *malttaa* -verbin käyttöön substantiivisen objektin kanssa (vrt. *hillitä itsensä, mielensä*).

8. *malttaa* 'huomata'

Erwastin sanakirjassa esiintyy seuraava selitys: se asia on maltettava 'die Sache muss genau beobachtet l. observirt werden'. Myös Lönnrot tuntee merkityksen 'huomata'.

Tätä merkitystä koskevaa murremateriaalia on olemassa suhteellisen vähän. Siitä päätellen *malttaa* -verbiä tavataan tämänsisältöisenä siellä täällä kieli-alueellamme. Yhtenäinen levinneisyysalue — tosin suppea-alainen — ulottuu Länsi-Uudeltamaalta osaan Lounais-Suomea (Nur Pyh UL Viht Sam Lohj Karl, Pern). Esim. Pyh UL: em mää sitä malttannu et mää heitin sikoliiterisäs oli, mää maltin olevain maantiällä, sanoi Nuora-Eeroi, kun sian ylitse ajoi. — Kivij: en malttanna kahtoa poijam perrää kum poika putos rapakko-ojjaa ja ryvetti kaikki voatteesa.

Aleksis Kivellä on seuraavanlaista käyttöä: ei malttanu paimen (pilvisyyden vuoksi) . . . yön ja päivän rajaa. (NS) — Huomattakoon, että Kiven kotipitäjä kuului juuri edellä mainitsemaani murrealueeseen.

Vanhan kirjasuomen teksteistä en ole löytänyt mainintaa tästä käytöstä, en myöskään Vanhoista runoista.

Kun *malttaa* -verbin Agricolan aikaisesta merkityksestä 'voida, saattaa' ei ole kovinkaan pitkä harppaus kyseessä olevaan erikoiskäyttötapaan, on selvää, että kehitys on voinut tapahtua useillakin seuduilla muualta tulleista esiku-

vista riippumatta. Jokin *hän ei malta* (= voi, saata) *nähdä minua, kun on niin toimessaan* -tyyppinen lauseyhteys tarjoaa sopivan lähtökohdan tällaiselle kehitykselle. Assosiaatioteitse on voitu tästä päätyä ajatukseen 'hän ei huomaa minua'. (Vrt. olettamani *maltaa* -verbin 'odottaa' merkityksen syntyyn.)

9. *maltaa* 'muistaa'

Eurénilta tapaamme seuraavan selityksen: ei sitä maltettu ollenkaan 'man erinnerte sich dessen gar nicht'. Myös Lönnrotilla on samanlainen tieto.

Murretiloja on äärimmäisen niukasti: vain yksi nurmekselainen maininta. Kun siis sanakirjatkin tuollaisen käytännön mainitsevat, on todennäköistä, että sellaista — ilmeisesti 'huomata', 'odottaa' ja 'raskita' -merkityksen tapaan assosiaatioteitse syntynyttä — on *maltaa* -verbillä todella jonkin verran esiintynyt.

MUUTAMIA YLEISIÄ HUOMIOITA⁶

'Raskitsemista' merkitsevillä *raskita*, *hennoa* ja *hannoa* -sanoilla tämän käsitteen ilmaiseminen on niiden päätehtävä — näin lähinnä kirjakielen näkökulmasta katsoen. *Maltaa* ja *juljeta* -verbeillä 'raskita' -merkityksen ilmaiseminen on — huolimatta tämänsisältöisen käytön melkoisesta yleisyydestä — vain sivutehtävä, samoin myös harvinaisemmilla tämänmerkityksillä *kehdata*, *viitsiä*, *iljetä*, *herttoa* ja *joutua* -sanoilla. Nykysuomen sanakirjan esittämän *raskita*-verbin määritelmän mukaan tällä sanalla on kaksi eri merkitysvivahdetta: 'saada säästäväisyydeltään, saituudeltaan tehdyksi' ja 'saada sääliltään, myötätunnoltaan tehdyksi'. Useimmilla suomen kielen 'raskitsemista' merkitsevistä sanoista on nämä kaksi vivahdetta, mutta on huomattava, ettei niitä käytetä kaikissa tapauksissa yhtä runsaasti. Niinpä *hennoa* ja *hannoa* -sanueen verbeillä sekä *juljeta* -verbillä on vivahde 'saada sääliltään, myötätunnoltaan tehdyksi' yleisempi. Verbeistä *iljetä*, *viitsiä*, *kehdata*, *joutua* ja *herttoa* en voi tässä suhteessa sanoa sitä enkä tätä; murretietoja on ollut käytettävissäni vain niukasti. *Raskita* -sanueen eri muunnoksilla näitä vivahteita tavataan suurin piirtein yhtä paljon. Olen mahdollisuuksien mukaan pyrkinyt selvittämään, mistä syystä 'raskitsemista' merkitsevät eri sanat ovat omaksuneet jommankumman tai molemmat näistä vivahteista. Ilmeistä on, että askel näiden kahden sävyn välillä on lyhyt. Assosiaatio- tai lauseyhteysseikat ovat useimmissa tapauksissa olleet sysäystä antavia suuntaan tai toiseen.

⁶ Kuten näkyy, nämä huomiot pohjautuvat koko (julkaisemattomaan) tutkielmaani.

Sangen mielenkiintoista on tehdä huomioita siitä, mikä on ollut kussakin tapauksessa alkumerkitys, josta sitten on päädytty 'raskita'-sisällön jompaan-kumpaan sävyyn. Kuten ennalta jo sopii odottaakin, useimmissa tapauksissa tämä vanhempi merkitys on ollut heikkoaffektinen, niin että siihen on ollut mahdollista liittää uusia vivahteita. Niinpä sanojen *raskita*, *kehdata*, *viitsiä* ja mahdollisesti myös *iljetä* aikaisempi merkitys on ollut 'viitsiä' (= saada haluttomuudeltaan tehdyksi). Lähellä näitä verbejä on myös sana *hannoa*, jonka puheena olevaa sisältöä edeltänyt merkitys on todennäköisesti ollut 'haluta', sekä *malttaa*, jonka 'raskita'-merkitys näyttää syntyneen 'voida, kyetä, saattaa tehdä jotakin' -käyttötavasta. — Nämä alkuperäismerkitykset ovat saattaneet johtaa kumpaan tahansa 'raskitsemisen' sävyyn välittömästi. *Hennoa*-verbin alkuperäisimmäksi olettamani 'pitää hentona'-merkitys taas samoin kuin *juljeta*, *kehdata* ja *viitsiä* -verbien suhteen todennäköinen 'kehdata' -merkitys lienevät sisältämänsä tunnevarauksen pohjalla johtaneet helpoimmin 'saada sääliltään, myötätunnonlaan tehdyksi' -sävyyn. Kuten edellä jo mainitsin, liukumista sävystä toiseen on myöhemmin tapahtunut. — Ilmeistä on, että affektipitoisista 'rohjeta' (*juljeta*) ja 'iljetä' (*iljetä*) -merkityksistäkin on päästy 'raskitsemiseen'. Tässä tapauksessa lienee kuitenkin edellytettävä, että siirtymisen tapahtuessa näiden merkitysten on täytynyt olla poikkeuksellisesti mahdollisimman heikkoaffektisia. 'Liietä' -merkityksestä samoin kuin 'likimääräisyyden' ilmaisemisesta pääsy 'raskita' -sisältöön on harvinainen ilmiö, jonka vain assosiaatio tekee mahdolliseksi.

'Raskita' -merkitys on tutkielmassani selostetuilla sanoilla yhtä poikkeusta lukuunottamatta suhteellisen nuori ilmiö. Vain yhdessä ainoassa tapauksessa jäljet johtavat kantasuomeen asti (*raatsia*). Lähinnä tätä näyttää sijoitettavissa olevien tietojen perusteella *malttaa* -sanan po. merkitys olevan vanhin. Sen mainitsee Juslenius. 'Raskita' -merkityksisen *hennoa* -verbin mainitsee ensimmäisenä Ganander, samoin *hannoa* -sanan. *Juljeta* -verbin ko. merkityksen tuntee ensimmäisenä Renvall. Muiden em. verbien tämä käyttö on varmasti sangen nuori ilmiö; sanakirjamaininnatkin puuttuvat.

Olettamusta 'raskita' -merkityksisten verbiemme iästä tukee myös osaltaan niiden nykyinen levinneisyys. Tämän perusteella näissä sanoissa voidaan erottaa kaksi ryhmää. Edelliseen kuuluvat *raskita*, *hennoa* ja *hannoa* -verbisalueet sekä verbit *malttaa* ja *juljeta*, jotka ovat kaikki levinneet selvälle, yhtenäiselle alueelle (*malttaa* ja *juljeta* Länsi-Suomeen, *hennoa* ja *hannoa* itämurteiden alueelle ja *raskita* yli koko kielialueemme). Jälkimmäiseen ryhmään taas kuuluvat verbit *kehdata*, *viitsiä*, *iljetä*, *herttoa* ja *joutua*, joiden 'raskita'-merkityksestä käytöstä on tietoja sieltä täältä ja jotka vaikuttavat tilapäisiltä, paikallisilta kehitymiltä.

Eräs seikka, joka erikoisesti kiinnittää huomiota 'raskitsemista' ilmaisevien

verbien käytössä, on se, että ne miltei poikkeuksetta esiintyvät joko kielteisissä tai kysyvissä lauseissa. Näin on laita myös sukukielten tämän merkityksen omaavilla sanoilla. Selityksen tähän erikoisuuteen antanee 'raskitsemisen' käsitteen tarkempi analysoiminen.

Mitä 'raskitseminen' sitten oikeastaan on? — Psykologin näkökulmasta katsoen tällä käsitteellä tarkoitettaneen jonkun henkilön asennoitumista sellaisen toiminnan suhteen, jonka hän joko vaistomaisesti tuntee tai tietoisesti toteaa kulloinkin kyseessä olevassa tapauksessa ei-suotavaksi.

Ilmaukset *en raskitse antaa*, *en raskitse ottaa* voitaisiin ilmaista myös toisin: *en tunne halua*, *en viitsi antaa*, *koska minulla on vähän rahaa* (so. antaminen olisi haitaksi minulle); *en viitsi ottaa*, *koska tunnen sääliä* (= koska oikeustajuni ei myönnä sitä oikeaksi). — Huomattakoon, ettei *viitsiä* -verbiäkään juuri käytetä myönteisenä eikä esim. imperatiivissa. Ei sanota: *viitsin tehdä tämän työn*, vaan yksinkertaisesti: *teen tämän työn*. Vain kielteinen ennakkoasennoituminen tekee tarpeelliseksi *viitsiä* -verbin käytön. Samoin on laita 'raskitsemista' merkitsevillä verbeillä. *Viitsiä* -verbin käytön rinnastaminen 'raskita' -sisältöisten verbien käyttöön on puolustettavissa sitäkin suuremmalla syyllä, kun on aihetta olettaa tämän merkityksen useissa tapauksissa erikoistuneen juuri 'viitsimisestä, haluumisesta'. 'Raskitsemista' merkitsevien sanojen käyttö kysymyslauseissa selittynee tästä samasta yhteydestä.

Näin saa selityksensä sekin seikka, että monet käsittelemistäni 'raskita' -merkitykseen kehittyneistä verbeistä (joita on muun merkityksisinä käytetty myös myönteisesti) näyttävät saaneen sysäyksen tähän käyttöönsä yhteyksistä, joissa ko. verbejä on käytetty joko kielteinä tai kysyvinä. Kun esim. *juljeta* -verbin merkitys on lähentynyt jompaakumpaa 'raskitsemisen' vivahdusta, assosiaatiomahdollisuudet ovat olleet suotuisat tämän verbin siirtymiselle kokonaan uuteen merkitystehtävään nimenomaan sitä kielteisesti käytettäessä.

PAULA TERVO

Des mots finnois signifiant «avoir le cœur de . . .», «ne pas hésiter à . . .»

L'auteur de l'article démontre que les verbes finnois *raatsia* (*raahitia*), *raatsita*, *ra(a)skia*, *ra(a)skita*, «avoir l'envie, vouloir, (>) avoir le cœur de . . ., ne pas hésiter à . . .» est un emprunt au russe, dont l'original est le russe *račit'* «faire qqe. chose volontiers, s'empresse, se dévouer», comme J. J. Mikkola le supposait en son temps (v. MSFOu 8, p. 156), quoiqu'il abandonnât par la suite ce point de vue et considérât qu'il s'agissait là de verbes indigènes, de la famille de l'adjectif *raskas* «lourd» (v. MSFOu 75, p. 93). Pour ce qui est de l'alternance, à l'intérieur des mots, de *-ts-* et de *-sk-*, cf. *katitsa* ~ *katiska* «nasse pour prendre le poisson» < russe *kotica*. Le *-sk-* des formes *ra(a)skia*, *ra(a)skita* peut être dû à une dissimilation, qui a reçu son impulsion première de certaines formes à la prononciation difficile du verbe *raatsita*, comme par ex. *raatsitsen*, «j'ai le cœur de . . ., je n'hésite pas à . . .».

On examine également du point de vue sémantique d'autres verbes finnois ayant le même sens, et la plus grande place est réservée dans l'article à *maltaa*, dont la signification en protofinnois a été «pouvoir, être capable». C'est de là que ce sont développées les significations «savoir, (>) comprendre» et aussi «avoir (suffisamment) de patience, de maîtrise de soi», «être tranquille», en outre «avoir le cœur de . . ., ne pas hésiter à» et encore les significations rares de «remarquer» et «se souvenir de, se rappeler».

À la fin de l'article, il est constaté que tous les verbes ayant la signification de «avoir le cœur de . . ., ne pas hésiter à . . .»¹ (*hennoa*, *hannoa*, *kehdata*, *maltaa*, *juljeta*,

viitsiä, *iljetä*, *herttoa*, *joutua*), à l'exception de *raskita*, *raatsita*, n'ont développé ce sens que relativement tard. Le verbe *raatsia* a la signification de «avoir le cœur de . . ., ne pas hésiter à . . .» en protofinnois. Outre ce verbe, c'est le verbe *maltaa* qui, d'après ce qu'il semble possible d'inférer par des exemples datés, a le plus anciennement cette signification. Juslenius le mentionne en 1745. Le verbe *hennoa*, signifiant «avoir le cœur de . . ., ne pas hésiter à . . .» est mentionné pour la première fois par Ganander, de même le verbe *hannoa*. C'est Renvall qui, en 1826, donne le premier cette signification pour le verbe *juljeta*. L'emploi des autres verbes susmentionnés dans ce sens est certainement un phénomène relativement récent; on n'en trouve même pas de mentions dans les dictionnaires.

La supposition sur l'âge des verbes finnois signifiant «avoir le cœur de . . ., ne pas hésiter à . . .» est aussi partiellement étayée par l'extension actuelle de ces verbes. En vertu de cette extension, on peut distinguer deux groupes dans ces verbes. Le premier comprend les groupes de verbes *raskita*, *hennoa* et *hannoa* ainsi que les verbes *maltaa* ja *juljeta*, qui sont tous répandus sur une aire distincte et unie (*maltaa* et *juljeta* en Finlande occidentale, *hennoa* et *hannoa* dans l'aire des patois orientaux et *raskita* sur tout le territoire finnois). D'autre part, le deuxième groupe comprend les verbes *kehdata*, *viitsiä*, *iljetä*, *herttoa* et *joutua*, sur l'emploi desquels dans la signification «avoir le cœur de . . ., ne pas hésiter à . . .» on a des renseignements sporadiques qui semblent indiquer des évolutions sémantiques occasionnelles et locales.

PAULA TERVO

¹ L'auteur a examiné ces verbes plus en détail dans un travail présenté pour l'examen prograd, examiné à l'Université de Helsinki au mois de mars 1957; le manuscrit en est conservé aux archives de la Fondation pour le dictionnaire finnois. L'article présenté ici en contient des extraits abrégés.